

A felsőoktatási és a felsőoktatás-politikai környezet változásai a miskolci bölcsészkar kapcsán

Ugrai János

Természetesen a társintézményekhez hasonlóan a miskolci bölcsészkar fejlődési íve sem függetleníthető attól a felsőoktatási, felsőoktatás-politikai környezettől, amely az elmúlt két évtizedet jellemezte. A rendszerváltás után több tényező is a felsőoktatási szolgáltatások bővülése, s ezzel együtt a felsőoktatási intézmények, karok, szakok gyarapodása felé vezetett. Mindenekelőtt a társadalom demokratizálódását említhetjük. Hiszen egy polgári demokráciában magától értetődő joga mindenkinek, hogy az oktatási rendszer különböző szintjei nyitva álljanak előtte, s a lehető legteljesebb mértékben csak a tehetségén és az akaratán dőljön el az alapfokú, majd pedig a középfokú iskolából való továbblépése, továbbtanulása. Ennek részeként nemcsak az érettségi megszerzése válik rendre könnyebbé, hanem az egyetemi-főiskolai felvételi is, illetve az attól elesők számára a különböző pótlási lehetőségek (esti, levelező tagozat) is mind nagyobb számban állnak rendelkezésre. A polgári demokratikus társadalmakban mai tudásunk szerint legfeljebb csak ideig-óráig fékezhető, de megállíthatatlan és visszafordíthatatlan expanziós folyamat azzal jár, hogy egy-egy korosztály tagjai mind nagyobb arányban és mind hosszabb ideig ülnek iskolapadban. Sőt felnőtt életük során mind többen ülnek oda vissza, s munka melletti továbbképzéseket is vállalnak.¹

Miközben az oktatási expanzió elsősorban nem gazdasági okokból, sokkal inkább társadalom-lélektani törekvésekből eredeztethető, a rendszerváltás utáni Magyarországon a gazdaság is primer igényeket támasztott – s támaszt máig – a korábbinál jóval népesebb kvalifikált munkaerő iránt. Az államszocialista gazdasági berendezkedés jellemző szervezeti formái, az olcsó, képzetlen, ám egészen nagy számban alkalmazott élönmunkára építő nagyüzemek összeomlottak, vagy radikális átalakulással élték túl a megrázkódtatásokat. Ugyanakkor az újonnan megtelepülő iparágak éppúgy a tudástechnológia vívmányaira alapozódtak, mint az elmúlt két évtizedben páratlan gyorsasággal fejlődő szolgáltatói szektor. Mindezek a kihívások nemcsak a műszaki és agrár-felsőoktatás megváltozását vonták maguk után, hanem pl. az egészség-, a bölcsész- vagy a társadalomtudományokban jártas szakemberek iránti keresletet is jelentős mértékben növelték.²

Végül egy speciális, Magyarországon egy ideig az expanziós folyamatokat, majd pedig azok járulékos veszélyeit, problémáit extrém módon felerősítő tényezőről, a demográfiai tendenciákról szólunk. Épp a rendszerváltás körüli esztendőkhöz léptek ugyanis 18 éves korba azok az 1973–1978 között született kohorszok, amelyek az azt megelőző és az azt követő évjáratokhoz

¹ KOZMA Tamás: Expanzió. *Educatio* VII. (1998)/1. 5–18.; KOZMA Tamás: Expanzió. *Educatio* XIX. (2010)/1. 7–18.

² LADÁNYI Andor: A diplomások száma és összetétele. *Educatio* XI. (2002)/2. 186–189.; TEICHLER, Ulrich: Az európai felsőoktatási reformok főbb kérdései. *Educatio* XII. (2003)/1. 5–8.

képeket is markánsan népesebbek voltak. Az ő foglalkoztatásuk, munkapiacra való zökkenőmentes kilépésük épp a gazdasági rendszerváltozás drámai jelenségei (a korábban ismeretlen munkanélküliség tömegessé duzzadása, az újonnan megjelenő iparágak kvalifikált munkaerő hiánya, súlyos szociális feszültségek, egész térségek és társadalmi csoportok leszakadása) közepette lehetetlen feladatnak látszott. Így hazánkban három, egymástól legalább részben független folyamat egyszerre, összetorlódva fejtette ki a hatását: miközben a demokratikus átalakulás egyébként is fenntarthatatlanná tette a korábban megszokott zárt, szűkös felvételi keretszámokat, a nyitást, a felsőoktatás expanziójának irányába mutattak a gazdasági és a demográfiai folyamatok is. Sajátos jelenség, hogy elsősorban a fővárosi és a Dunán inneni országrészek felsőoktatása gyarapodott – ez is azt jelzi, hogy a szociális feszültségek levezetésének, s egyben a térségfejlesztési elképzeléseknek is fontos eszközeként tekintettek az egyetemi-főiskolai szféra kiterjesztésére.

Mindez a Miskolci Egyetemen is érezhető változásokhoz vezetett. Sőt, Miskolc példája kiválóan illusztrálja azt is, hogy a fent leírt folyamatoknak számottevő előzményük volt, s a rendszerváltást közvetlenül követő esztendőik változásai nem egy ad hoc döntéssorozat, hanem egy egyre élesebben kirajzolódó társadalmi-gazdasági igényhalmaz eredményei voltak. Ennek jegyében a korábban profiltiszta nehézipari műszaki egyetem már az 1980-as évek legelején kiegészült előbb közgazdász-, majd néhány év múlva jogászképzéssel, az 1990-es években pedig az egészségtudományi és a zeneművészeti mellett a bölcsészettudományi intézettel is. Nem titkolt, s igazán senki által nem vitatott célja volt ennek az intézményi stratégiának, hogy a rendszerváltás egyértelműen legnagyobb vesztesének bizonyuló északkeleti térség egy sokszínű, mind több tudományterületen színvonalas felkészülést biztosító egyetem segítségével lábáljon ki nehéz helyzetéből.

A '90-es éveknek a Miskolcot és azon belül a helyi bölcsészképzést is közvetlenül érintő felsőoktatási boom-ja számos működési zavarral társult. Lényegében az első perctől kezdve világos volt, hogy a társadalom demográfiai tartalékokkal alig-alig rendelkezik, s a népes korcsoportok kifutása után legfeljebb az idősebbek levelező képzésben való oktatása jelent néhány évig fenntartható kiutat. (Hosszabb távon a roma tanulók egyébként is sürgető, hatékony hátránykompenzálása szolgálna még megoldásul, ez azonban idáig elmaradt.) Emellett a megnövekedett hallgatói létszám szükségszerű következménye volt számos, nem kívánt hatás. Mindenekelőtt korábban ismeretlen minőségi problémák állottak elő. Ennek egyik oka az egészen rövid idő alatt négyeszeresére növekvő létszám volt. Másrészt az ország legkülönbözőbb pontjain megalakított új szakokon nem állt rendelkezésre elegendő számban megfelelően kvalifikált szakember, illetve megfelelő minőségű és mennyiségű infrastruktúra. Mindennapossá vált az egyetemeken-főiskolákon a helyhiány, napi 30-40 fős vizsgalétszámok, a vidéki kisvárosokban, adott esetben nagyközségekbe kitelepített hétvégi képzések jelensége. Mindezeket pedig tetézte a rendszerváltás éveitől folyamatosan súlyosbodó alulfinanszírozottság.³

Emellett különösen az újabb felsőoktatási centrumokban vált már-már közmondásossá az „intercity-professzorok” alkalmazása: egy-egy új kar létesítésekor minden intézmény szembetalálta magát a minősített oktatók hiányával, s az országos hírű professzorok, docensek másod-

³ Igen tanulságos e szempontokból a Bazsa Györggyel készített *Educatio*-interjú: Valóság. Interjúpartnereink: Bazsa György, Csirik János, Geréby György. *Educatio* XII. (2003)/1. 97–108.

harmadállásban való alkalmazásának kényszerével. A megoldás kikerülhetetlen és hasznos is volt: az akadémiai kutatóintézetekben vagy régi tudományegyetemeken már évtizedes tapasztalatokat és kapcsolati tőkét felhalmozó szakemberek segítségével nemcsak a képzés indulhatott el az új helyen jóval hamarabb, hanem az adott intézmény országos szakmai vérkeringésbe való bekapcsolódása is egészen gyorsan végbe ment. A miskolci bölcsészeti fakultásnak sincs egyetlen olyan szakja, amelyik ne vállalná fel ma is büszkén, hogy mely országos hírű, nem feltétlenül miskolci gyökerű tudósok szellemi örökét hordozza. Minden pozitívumával együtt ez a megoldás ugyanakkor nem segítette a klasszikus egyetemi intézeti-tanszéki élet kibontakozását: a meghatározó oktatók gyakori távolléte mind a helyi oktatók, mind pedig a hallgatók motivációjára negatív hatást gyakorolt.⁴

Mindemellett a hallgatói létszám megsokszorozódása egyébként is a hallgatói tanulmányi kötelezettségek fellazulásával járt. Részint a mind nagyobb számban bekerülő hallgatók előismereteinek szükségszerű csökkenésével, részint az egyetemen rájuk fordított figyelem szükségszerű csökkenésével magyarázható, hogy korábban elképzelhetetlen, deviánsnak számító jelenségek (összeollózott dolgozatok, évekig halogatott vizsgák, üres előadótermekben zajló órák stb.) váltak szokványossá. Országos, mindenhol jellemző tünete volt ez a felsőoktatási változásoknak. Jól illusztrálja ezt, hogy az egyetem metaforájaként az ezredfordulós szakmai diskurzusban a „papírgyár” váltotta fel a szintén nem túlságosan hízelgő „tudásgyár” kifejezést.⁵

A jogos minőségi kifogások és az előbb anyagilag, majd demográfiailag is egyre fenntarthatatlanabb rendszer korrekciójára az 1990-es évek közepétől folyamatosan irányulnak erőfeszítések. A tandíjtervek, a felsőoktatási kapacitás hatékonyabb kihasználását, koncentrációját célzó felsőoktatási integráció, a szakok, intézetek akkreditációjának fokozatos szigorítása, az oktatók alkalmazási lehetőségeinek szűkítése, illetve a diákhitel-rendszer, a doktori iskolák kapacitásának növelése, a tanulmányi és kollégiumi épületek férőhely-bővítése, a nagyarányú könyvtári, informatikai, laborszakos-fejlesztések két irányban, változó intenzitással, mintegy a mennyiségi szigorítás és a meglévő mennyiségi kapacitás minőségibb fenntartása között egyensúlyozva igyekeztek úrrá lenni a működési zavarokon.

Az ezredfordulót követően az ún. bolognai reform hozott markáns változást a felsőoktatás egészébe. Az egységes európai felsőoktatási térséghez csatlakozás jegyében a legtöbb szakmában többciklusú osztott képzési struktúrára kellett átállniuk az egyetemeknek és a hozzájuk mind inkább felzárkózni igyekvő, immár mesterszakok hirdetésére is jogosult főiskoláknak. A számos szakmai indokkal alátámasztott „bolognai folyamat” a 2000-es évtized közepétől immár a hallgatói keretszámok korrekciójával is együtt járt. Az állam ekkortól egyre inkább preferálta a rövid, gyakorlatias felsőfokú szakképzéseket, illetve a BA-oklevéllel végződő oktatási formákat, miközben kezdettől kilátásba helyezte a mesterszakos hallgatók számának jelentős csökkentését. Miközben tehát egyre könnyebbnek bizonyult az érettségizett diákok számára a felsőoktatásba való bejutás, 2003–2004-től egyértelművé vált, hogy a negyedik-ötödik esztendőben mind ke-

⁴ Ennek a jelenségnek maliciózus pellengérré állítása az idézett ES-vitában: KÉRI László: Jelentés a papírgyár blokkoló-órájáról. *Élet és Irodalom*. 2002. január 25.

⁵ POLÓNYI István–TÍMÁR János: *Tudásgyár vagy papírgyár?* Új Mandátum, Budapest, 2001. Témánk szempontjából is különösen tanulságos a kötet megjelenését követő hosszás sajtóvita az *Élet és Irodalom* 2001. évi hasábjain.

vesebbek tanulmányait szorgalmazza az állam. Ráadásul ez egyre inkább kiegészült a képzési ágak közötti átrendeződés igényével: az expanzió intenzív szakaszában erőteljesen felduzzadt a jogász-, (főiskolai szintű) gazdasz-, társadalomtudományi és bölcsész-, valamint pedagógusképzés. Eközben a társadalom innovációs képességét közvetlenül szavatoló természettudományos és műszaki felsőoktatás népszerűsége csökkent – s ez mára különösen drámai erővel hat például a természettudományos tanárképzésre.⁶

A 2010-ben munkáját széles körű választói felhatalmazással megkezdő új kormány hangsúlyozottan radikális változtatásokkal kívánja orvosolni a továbbra is fennálló problémákat. E sorok írásakor még számos kérdés nyitott, de az bizonyosnak tűnik, hogy a döntéshozók a természettudományos és műszaki felsőoktatás, valamint a pedagógusképzés javára kívánnak államilag finanszírozott helyeket átcsoportosítani, miközben az összes állami megrendelést igen jelentősen, átlagosan 30%-kal tervezik csökkenteni. Az egyértelmű szándékok sorában említhetjük a hallgatók tanulmányi és vizsgakötelezettségeinek szigorítását, az önköltséges és részben önköltséges képzésben résztvevők körének kibővítését, továbbá az oktatói minőségi kritériumok szigorítását. Mindezek a tényezők – kiegészülve a tovább romló demográfiai kilátásokkal – a felsőoktatási intézmények 2011 elején még 70-hez közelítő számának csökkenését vetítik elő.

Amint már jeleztük, az expanzió felívelő szakaszában megalakult miskolci bölcsészkar sem függetleníthette magát a fenti változásoktól. Jól mutatja mindezt a hallgatói létszám adatok alakulása. Az építkezés éveiben természetesen dinamikusan nőtt a hallgatók száma (1992 – 636 fő, 1993 – 1119, 1994 – n. a., 1995 – 1619).⁷ De a folyamat az ötödik évfolyamok megindulását követően sem állt meg: az 1996/97. tanévben 1731, a következő évben pedig 1874 fő iratkozott be nappali tagozatra. Az első kisebb visszaesés 1999-ben következett be, ekkor 1730-an tanultak Miskolcon bölcsészeti és társadalomtudományokat. Az ezredfordulón egy hullámvölgy következett be: 2000-ben 1681, 2001-ben 1577 hallgatója volt a karnak. Ezt követően újabb emelkedés jellemezte a nappali tagozatos adatokat, 2002-ben 1644, 2003-ban 1638, 2004-ben 1580, 2005-ben pedig 1675 fő tanult nappalin az egyetemi képzésben. Ezt a szintet a következő években is megtartotta a kar (2006 – 1692, 2007 – 1656, 2008 – 1565, 2009 – 1542), bár a folyamatosan csökkenő tendencia jól kirajzolódik a számsorból.

A létszám adatok némileg más képet mutatnak, ha a levelező tagozatos hallgatókat is számításba vesszük: 1992 – 144, 1993 – 243, 1994 – n. a., 1995 – 227, 1996 – 301, 1997 – 502, 1998 – n. a., 1999 – 783, 2000 – 770, 2001 – 914, 2002 – 1012, 2003 – 983, 2004 – 966, 2005 – 1080, 2006 – 1135, 2007 – 969, 2008 – 875, 2009 – 814. A helyi adatokból is látható, hogy a jórészt – az északkelet-magyarországi térséget különösen sújtó – demográfiai okokból csökkenő hallgatói létszámot az ezredforduló táján még évekig ellensúlyozni tudta a levelező tagozat „csúcsra járatása”, de az utolsó években e képzési forma kapacitása is számottevően szűkült.

⁶ POLÓNYI István: Félúton Bolognába, avagy a kétszintű képzés (előzetes) fogadtatása Magyarországon. In: PUSZTAI Gabriella–RÉBAY Magdolna (szerk.): *Kié az oktatáskutatás? Tanulmányok Kozma Tamás 70. születésnapjára*. Csokonai, Debrecen, 2009. 268–283.; HRUBOS Ildikó: Bologna folytatódik. *Educatio* XIX. (2010)/1. 19–33.

⁷ A statisztikai adatokat a ME BTK Dékáni Hivatala által a fenntartónak megküldött jelentésekből gyűjtöttük ki.

Az oktatói létszám alakulásából megint más képet alkothatunk. A kezdeti évekkel nem számolva azt láthatjuk, hogy az expanziós nyomás idején 250-et közelítette az összes oktató száma, majd annak enyhülésével 200 alá esett ez az érték. De az igazán figyelemre méltó összefüggések a fő- és másodállású (vagy részmunkaidőben, esetleg megbízási szerződéssel) foglalkoztatottak számsorai között tárhatók fel. Határozottan javult az évek során a főállásúak aránya: 1995-ben alig 57%-os volt a tanári testületben a részesedésük, míg 2001-ben már majdnem 75%-os. Ezt részben természetesen anyagi tényezők kényszerítették ki, hiszen az időközben egyre hangsúlyosabb intézményi takarékosági lépések az elsők között érintették a főállásban nem itt dolgozókkal való szerződésbontást. Ezenkívül az akkreditációs követelmények is afelé mutattak, hogy minden felsőoktatási intézmény a főállású foglalkoztatottak számát, arányát növelje. S egy fiatal fakultás esetében nem utolsósorban arról is szó van, hogy néhány év alatt egyszerűen kialakult egy a miskolci bölcsészkart elsődleges munkahelyének tartó, identitásában ezt fontos tényezőként elismerő, áldozatkész kollektíva.

MISKOLCI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR